

УДК.372.(07).

“АДАБИЙ ОКУУ” САБАГЫНДА КӨРКӨМ ТЕКСТ ҮСТҮНДӨ ИШТӨӨДӨГҮ НЕГИЗГИ
МАСЕЛЕЛЕР

*Раимбекова Марьянкан - п.и.к, проф.м.а.,
Бактыгулова Гулжан Бактыгуловна - аспирант
Матеева Ажар - магистрант,
Абдылдаева Жыргал - магистрант,
И. Арабаев атындагы КМУ*

Аннотация: Бул макалада баиталгыч класстардын окуу сабагында текст талдоону үйрөтүүнүн натыйжалуу жолдору, аны сабакта колдонуунун ар түрдүү ыкмалары жөнүндөгү маселелер каралат. Окуу сабагы негизинен текст окуу, анын мазмунун айтуу, суроолорду туура коюу жана ага жооп берүү көндүмдөрүн калыптандырууга багытталат. Баиталгыч класстардын “Адабий окуу” китептеринде ар түрдүү мазмундагы макалалар, дидактикалык чыгармалар, балдар акын-жазуучуларынын чыгармаларынан үзүндүлөр, кызыктуу жана пайдалуу маалыматтар берилет. Ошондой мазмундагы тексттерди окутуудагы алдын ала божомолдор, окуучулардын билимине таянуу, чыгарманы өз калоосуна ылайык улантуу, чыгарма жаратуу ж.б. ыкмаларды сабакта колдонуунун жолдору берилди. Андан сырткары текстти сөзмө-сөз айтуу, ырларды жатка айтуу, баиталгыч мектептин окуучулары үчүн өз алдынча окуучу китептердин түрлөрү да берилди.

Түйүндүү сөздөр: окуу, текст, тексттин талдоо, схема, идея, сүйлөм түзүү, байланыштуулугу, бүтүндүгү, абзац, божомолдор, стратегия, сынчыл окуу, жанрлар, автор, проблема, түшүнгөнүн айтуу, чыгарма жаратуу.

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ АНАЛИЗА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА НА УРОКЕ
«ЛИТЕРАТУРНОЕ ЧТЕНИЕ»

*Раимбекова Марьянкан - к.п.н., и.о.проф.,
Бактыгулова Гулжан Бактыгуловна - аспирантка
Матеева А. - магистрантка,
Абдылдаева Ж. - магистрантка,
КГУ им. И.Арабаева*

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы эффективных способов обучения анализу текста в начальных классах и различные способы их использования на уроке. Урок в основном направлен на формирование навыков чтения текста, рассказа его содержания, правильной постановки вопросов и ответов на них. Учебники «Литературного чтения» начальных классов содержат тексты различного содержания: дидактические произведения, отрывки из произведений детских поэтов и писателей, интересную и полезную информацию. Предпосылки в преподавании текстов одного содержания, опора на знания учащихся, продолжение работы по собственному желанию, создание произведения и др. В статье даны способы использования различных методов на уроке. Кроме того, были предусмотрены и виды самоучителей для учащихся начальных классов для чтения текста, чтения стихотворений наизусть.

Ключевые слова: чтение, текст, анализ текста, схема, идея, построение предложения, связь, целостность, абзац, допущение, стратегия, критическое чтение, жанры, автор, проблема, понимание, создание произведения

MAIN PROBLEMS OF LITERARY TEXT ANALYSIS IN THE LESSON
"LITERARY READING"

*Raimbekova Maryankan - Ph.D., Prof. M.A.,
Baktygulova Gulzhan Baktygulovna - post-graduate
student
Mateeva A. - undergraduate,
Abdyldaeva J. - undergraduate,
KSU them. Arabaev, Bishkek*

Annotation: This article describes how to teach how to analyze text in a reading lesson in elementary school about effective methods, various ways of its application in the questions will be considered. The reading lesson consists mainly of reading the text pronouncing its contents, questions. Etc. it is aimed at developing the skills of correct formulation and response to its initial articles of various contents in classroom "literary readings", didactic works, excerpts from the works of children's poets-writers, interesting and useful information is provided. Of texts of such content, forecasts in teaching, based on the knowledge of students, reflect the continuation, creation of a work, etc. in accordance with the SAT using methods in the class options have been provided in addition, pronouncing the text verbatim memorizing verses by heart, types of books for self-reading for elementary school students also given.

Key words: reading text, text analysis scheme, idea, sentence creation, coherence, integrity, paragraph, assumptions, strategy, critical reading, genres, author, the problem is to say what he understands, create a work.

«Адабий окуу» сабагындагы негизги маселелердин бири текст менен иштөө, бул сабакта окуучулар ар түрдүү жанрдагы чыгармалар менен иштешет, аларды биз, жалпысынан текст деп айтабыз. Текст жөнүндө белгилүү методист Т.А. Ладыженская: «Текст-это несколько предложений, связанных по смыслу и грамматически», - деп белгилейт. Мында тексттин эки негизги белгиси жөнүндө айтылууда: 1) бир нече сүйлөмдөрдүн түрлөрүнөн болушу; 2) ал сүйлөмдөрдүн маани жана грамматикалык жактан байланыштуулугу. Бул белгилер текст үчүн орчундуу белгилерден эмес, текст үчүн эң негизгилерден болуп анын байланыштуулугу жана бүтүндүгү. Ошентип, текст-маанилик жана грамматикалык жактан өз ара байланышкан, бир бүтүндүктү түзгөн бөлүктөрү бар кептик чыгарма.

Азыркы учурда текстти талдоодо кеңири пайдаланылган модель таанып- билүү психологиясы жана текст окуу схемасы. Ушул теория боюнча окурмандардын текстке ой жүгүртүүсү ар түрдүүчө болот, башкача айтканда, ар бир окурман текстти өз алдынча кабыл алат жана ой жүгүртөт. Ал текстти, тексттеги көз менен көрүлгөн символдорго гана (беттеги сөздөр жана форматы, ар кандай сүрөттөр, графиктер ж.б.) негиздеп гана ой жүгүртпөстөн, көрүнбөгөн маалыматтарга да негизделет: окурмандын аны курчап турган айлана-чөйрөсү жөнүндөгү билимине, анын текстти окуу тажрыйбасына жана өзгөчө адабияттын ар кандай түрлөрүн кандайча окуу керектиги жөнүндөгү билимине. Азыркы учурда текстти талдоодо төмөндөгү эрежени эске алуу керектиги сунушталууда, ал боюнча:

- окуучулардын тажрыйбасы + алдын ала божомолдоолор = түшүнүү.

Текстти окууда окуучулардын тема боюнча болгон билимине таянуу менен божомолдор жүрөт жана ошолорго негизделет, мында текстти окуганга чейин эле окуучу, же окурмандар бул кандай текст экендигин божомолдошот. Текст окуу процессинде анын мазмунун чечмелеп бергенге караганда, божомолдоо кыйла маанилүү. Чындыгында, эгер биз ар бир тамганы жана ар бир сөздү окууга тийиш болсок, биз тамгаларды жана сөздөрдү алардан сүйлөм түзүү үчүн эстеп калаарыбыз таптакыр мүмкүн эмес. Ал эми биздин чектелген кыска мөөнөттүү эс тутумубуздун учурунда абзацтарды окуу таптакыр эле мүмкүн болбойт. Ошондуктан, окуучулар ар бир сөздү карап жана ал эмнени билдирерин ойлоунун ордуна бул текст эмне жөнүндө экендигин которууну божомолдошот. Андан кийин биз тексттен өзүбүздүн божомолубузду же тескерисинче аларды таанууга аракеттенебиз.

Текстте кыйла структуралаштырылган, теманын идеясын камтыган сүйлөмдөрү бар, ошондой эле тексттин мазмунун божомолдоого мүмкүндүк берүүчү конкреттүү мүнөздөмөнү камтыган маалыматты табуу оңой. Кыйла азыраак структуралаштырылган тексттер бул текст эмне жөнүндө экендигин божомолдошу үчүн окурманга көбүрөөк мүмкүнчүлүк берет. Алар текстти чыгармачылык менен ойлоношу үчүн окурманга шарт түзөт. Мында биз окуучулардын сынчыл ойломун өстүрүүгө аракеттерди жасоого тийишпиз, ал болсо сынчыл окуу стратегиясы көндүмүн калыптандыруу аркулуу ишке ашат.

Сынчыл окуу стратегиясы- текстти окуу процессинде сынчыл окуунун стратегиясына төмөнкү айкалыштарды да колдонуу натыйжага алып келет. Алар: 1) болгон билимдерди активдештирүү иши. Мында, окуучулар тексттин темасы боюнча кандай маалыматтарга ээ экендигин билүү үчүн ар түрдүү ыкмаларды колдонууга мүмкүндүк берет.

Божомолдоо- текст бизди эмнеге алып келери жөнүндө божомолдорду түзүү теманы түшүнүүнүн маанилүү бөлүгү болуп эсептелет. Тексттин мазмуну жөнүндө туура эмес божомолдоо жасоодон коркпоо керек. Туура эмес божомолдоолор туура божомолдоо сыяктуу эле ойлонуп окуунун бир бөлүгү болуп эсептелет. Текстти окуунун жүрүшүндө сиз өз божомолуңузду ырастайсыз, же аларды өзгөртөсүз. Текст боюнча алдын ала иштөө биз аны окуй баштаганга чейин эле тема жөнүндө көбүрөөк

маалымат чогултуу дегенди билидирет. Менин текстти окуумдун максаты эмне? Эгер бизден кандайдыр бир үзүндүнү жалпылоону суранышса, бизге тезистерге жана негизги темаларга көңүл буруу зарыл болот. Тексттин үзүндүсүнө жооп берүүнү бизден өтүнүштүбү? Эгерде өтүнүшсө, анда тема жөнүндө мурдатан эле билерибизди жана ушул корутундуга кандайча келгенибизди эстөөгө тийишпиз.

Чыгарма жөнүндө үзүндүнүн аталышы мага эмнени айтып бере алат? Биз текстти окуй баштоодон мурда анын аталышын карайбыз. Аталышы бизге текст жөнүндө кандай идеяларды бериши мүмкүн? Ал автордон маани- маңызын түшүндүрүшү же үзүндүнүн негизги оюн бөлүп көрсөтүшү мүмкүн. Адатта, жакшы жазуучулар алардын чыгармаларынын, иштеринин аталышы бир көргөндө эле чыгарманын маңызы жөнүндө түшүнүк алуу үчүн окурманга жардам беришине аракеттенишет.

Чыгарманы ким жазган? Эгер биз автор жөнүндө мурда уксак, анда анын кадыр- баркы же биз окуп жаткан проблеманын, маселенин маңызы жөнүндө эмнелерди ойлойбуз? Автор бизге белгилүү болгон жакшы чыгармаларды жазганбы? Биздин алдыбызда жаткан үзүндү автордун жалпы эмгегине кандайча жазылат? Биз аны жазууга эмне мажбурлаганын билебизби? Биз, текстти биринчи жолу окуганда, тексттин негизги идеясын табуу үчүн окуйбуз. Бул үчүн андагы кириш сөзгө, абзацтарга, бөлүмдөрдүн аталыштарына көңүл бурабыз. Текстти экинчи жолу окуу ойлоноу менен жай жүрөт. Жазуу үчүн дептер, карандаш алып алуу керек, анткени керектүү жерлерин жазуу бул маанилүү стратегия. Окууга үйрөтүүдө сөз байлыгынын мааниси чоң, анткени, окуучулардын оозеки сүйлөшүүсү окууга үйрөтүүнүн эң маанилүү компоненти болуп эсептелет. Башталгыч класс мугалимдери окуучулардын оозеки сүйлөшүү лексикасын байытууга- тилдик көнүгүүлөрдү бат- бат жүргүзүп туруу менен жетише алат, мисалы: тексттерди үн чыгарып окуу, окуучулар менен текстти талдоо, достору менен диалог түзүү, ар түрдүү мазмундагы дебат, презентацияларды өткөрүү. Мугалимдин оозеки тилди өнүктүрүүгө басым жасоосу тилди байытууда жетиштүү эмес. Окуучулар окууга киришүүгө чейин эле максималдуу сөздүк запаска ээ болот жана ошол сөздөр окуучулардын окуу процессинде байма- бай кездешип турат, бирок анын маанилерин окуучулар толук биле беришпейт, ошондуктан, сөздүк менен иштөө, ырларды жатка айтуу, айтып берүүдө тексттеги үзүндүлөрдү пайдалануу, көп жолу кайталанган лексиканын сөздүгүн түзүү сыяктуу ыкмаларды колдонуу зарылдыгы келип чыгат.

Сөздүк - окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн маанилүү компоненттеринин бири болуп эсептелет, анткени текстти түшүнүү үчүн балдар белгилүү өлчөмдөгү сөз байлыгына ээ болушу керек. Мугалим окуучулардын жаңы сөздөрдүн маанисин гана билүүгө аракет кылышын көздөбөстөн, окуучулардын өздөрүнүн жаңы сөздөрдүн маанисин табуу көндүмүн өстүрүүгө жардам берүүсү керек, ал үчүн сөздүк дептер түзүү, сөздөрдүн маанилерин сөздүктөрдөн табуу, аны чечмелөө сыяктуу ишмердиктерди ишке ашыруу зарыл. Айрым илимий изилдөөлөрдө жаңы сөздөрдү окуучулардын эсине сактап, лексиконуна кошууда ошол сөздү 10-15 жолу көзү менен көрүшү керек деп эсептешет.

Текстти окуу жана түшүнүү үстүндө иштөөгө үйрөнгөндөн кийин, окуучулар башталгыч мектептин программасын гана ийгиликтүү өздөштүрбөстөн, алар бүткүл өмүрүнө керектүү болгон көндүмдөргө ээ болушат. Текстти окуп- түшүнүү көндүмүн өнүктүрүүнү биринчи кезекте китеп деген эмне, ал кандай жанрлардан болору, тексттен маалыматты кантип алуу, аны талдоо жана түшүнүү керектиги менен тааныштыруу керек. Окуучуларга китептер төмөндөгүдөй түрлөргө бөлүнөрүн билдирүү керек: - түзүлүшү жана формасы боюнча: сүрөт – китептер, энциклопедиялар, панорамалык китептер, бир чыгармалуу китеп, бир нече чыгармалуу китептердин сериясы ж.б.; маалымат берүү тибине жараша- кагаз китептер, аудио китептер, он-лайн китептер, -жанрлар боюнча: жомоктор фантастика, аңгемелер, энциклопедиялар, көркөм искусство. Учурда балдар адабияты мазмуну жана формасы боюнча ар түрдүү. Китептин ар бир түрү окууда ар башка мамилени талап кылат. Мисалы, иллюстрацияланган китептерде негизги көңүлдүн борборунда визуалдык образдар болушу керек. Маалыматтык тексттерди окутууда дүйнөнүн картасы, графиктер, таблицаларды пайдалана билүү жана түшүнүү талап кылынат.

Окуганын түшүнүү- окуган тексттинин маанисин түшүнүү жөндөмдүүлүгү, аны интерпретациялоо жана окуган текстине карата өз пикирин, мамилесин калыптандыруу көндүмү. Бул башталгыч мектептен тартып окуучуларды үйрөтүү зарыл болгон маанилүү көндүм болуп саналат.

Окуганын түшүнүү деңгээлдеринин түрдүү классификациялары бар. Алар: сөзмө- сөз түшүнүү, ой жүгүртүп талдап түшүнүү, сынчыл баа берүү менен түшүнүү.

Сөзмө-сөз түшүнүү - бул түшүнүүнүн биринчи деңгээли болуп саналат да текстти кайталоо же түзүү жөндөмдүүлүгү, негизги маалыматты бөлүп алуу, башкы каармандарды, идеяны, окуянын ордун, мезгилин, хронологиясын, сюжетин, аракеттерин аныктоо;

ой- жүгүртүп талдап түшүнүү- текстти түшүнүүнүн экинчи деңгээли деп саналат да, мында автор тарабынан берилген ойду таба билүү, алардын ортосундагы байланыштарды түшүнүү,

интерпретациялоо жана талдоо, белгилүү болгон жана жаңы маалыматты салыштыруу көндүмдөрү ишке ашырылат;

сынчыл баа берүү менен түшүнүү- бул окуп түшүнүүнүн үчүнчү жолу – мында тексттеги ойго карата өзүнүн мамилеси, оюн калыптандыруу жана айта билүү көндүмү. Ошону менен бирге, өзүнүн окуп түшүнгөнүн баалоо.

Окуганын түшүнүү көптөгөн жагдайларга байланыштуу болот:

- туура окуй алуудан (эгер окуучу сөздү туура эмес окуса, анда ал бүтүндөй сүйлөмдүн маанисин түшүнбөй калат) ;

- сөздүн маанисинин түшүнүүсүнөн;

- окуунун түрлөрүн өздөштүрүүсүнөн (окуучу тамгалап же муундап окуса тексттин маанисин түшүнбөй калышы мүмкүн);

- окуучунун турмуштук тажрыйбасынан жана билиминен;

- окуучунун эс тутумунан, ой- жүгүртө жана элестете билүүсүнөн.

Текст менен иштөөнү автор менен тааныштыруудан баштоо керек жана автордун өмүр жолунун кызыктуу, урунттуу учурларын сүрөттөп айтып берүү, чыгармалары боюнча маалымат берүү, балдарга тааныш китептеринен маалымат берүү, көрсөтмөлүүлүктү пайдалануу менен ишти алып баруу максатка ылайыктуу болоор эле.

Окуучулардын тажрыйбаларына таянуу-окуучулардын жеке тажрыйбасы менен чыгармада чагылдырылган тажрыйбанын байланышын ачып көрсөтүү.

Божомолдоо-текстте кандай маалымат же окуя баяндаларын божомолдоп айтууну түшүндүрөт. Окуу учурунда же окугандан кийин окуучулар өз божомолдорун тактап, кайра карап же текшерип алышса болот. Болжолдоо окуучунун буга чейинки билимдерин текстти окуу учурунда алган жаңы билимдери менен байланыштырат.

4. Түшүнгөнүн айтып берүү-бул окуган же уккан текстти сөзмө- сөз же жалпы мазмунун түшүнгөнүн аныктоого мүмкүнчүлүк берген оозеки кайра жаратуу же түзүү. Кайра айтып берүүнүн төрт түрү бар: толук, тандоо менен, кыскача жана чыгармачылык менен.

5. Жалпылоо-тексттен алынган маалыматтарды бириктирүү үчүн анын негизги маанисин, окуясын же бөлүгүн (каарманын, ордун, мезгилин) өз сөзү менен кыскача билдирүү. Ой жүгүртүү ыкмасынын негизинде окуянын өнүгүшү, каармандардын сапаттары жана жалпы касиеттери аныкталат.

6. Байланыш түзүү- тексттеги же башка окулган чыгармаларындагы байланышты табуу. Байланыштарды аныктоо окуучунун болгон тажрыйбаларына канчалык жакын экендигин түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет, анын билимин байытат, баалуу, пайдалуу болгон же тескерисинче ойго салган негизги маалыматтарды берет.

7. Окуган тексти талдоо- бул окуганын терең түшүнүү максатында ой жүгүртүп, анын идеясын, стилин түшүнүү, көйгөйлөрдү чечүү же тексттеги фактыларды жана маалыматтарда салыштыруу. Башталгыч мектепте талдоо үч багытта болот: сюжеттик- образдык, проблемалык, стилистикалык, салыштыруу.

8. Окуганын түшүнгөнүн баалоо- бул тексттин мазмунуна же формасына карата рефлексия жана ага коюлган баа, текстте берилген идеяларга, каармандарга карата өз оюн билдирүү жана окуганынын негизинде буга чейинки билимдери менен тажрыйбаларын кайра түшүнүү. Ушуларды сабакта колдонуу менен окуучулардын текст талдоо, суроолорду түзө билүү, чыгарма жаратуу, өз алдынча китеп окуу көндүмдөрүн өнүктүрө алабыз.

Адабияттар:

1. Башталгыч класстардын программалары.-Бишкек, 2018
2. Давлетов С . Байланыштуу речь.- Бишкек: Мектеп, 1999.
4. Байкова Л.А., Гребенкина Л.К. Педагогическое мастерство и педагогические технологии. - М. : Пед. Об-во России, 2001.
5. Ладыженская Т.А. Развитие речи.- М.: Дрофа , 1997
6. Педагогические технологии. - М. : Пед. об-во России, 2001.